

BEVRIJDINGSVUUR OP DE BRANDTOREN IN 'DE UTRECHT'

door Jan van Helvoirt

In deze bijdrage treft men eveneens enkele stukjes aan van de grote legpuzzel die de plaats van Hilvarenbeek/Esbeek in de pilotenlijn weergeeft. Dit artikel verscheen ook in het bevrijdingsnummer van het Esbeekse dorpsblad 't Klepperenneke', dat voor f 5,- bij de Rabo-bank te Hilvarenbeek kan worden bekomen.

Op dinsdag 5 september 1944 hing rentmeester Herman Wormgoor Sr. de Amerikaanse, Engelse en Nederlandse vlag aan de windwijzer van de houtvesterwoning, annex uitkijktoren op landgoed 'De Utrecht'. Hij had de vlaggen tevoren klaar gelegd, want de bevrijders waren in aantocht!

Plotseling verscheen een afdeling van de Duitse artillerie bij de zogenaamde brandtoren. De commandant en enkele officieren namen intrek in de woning. Op tijd wist vader Wormgoor (in 1931 als 26-jarige tot rentmeester benoemd) alles netjes op te bergen. Het 'vreugdevuur' moest nog even op zich laten wachten. Later zou die dag de geschiedenis ingaan als 'Dolle Dinsdag'.

Groeten uit Esbeek.

Brandtoren

Aan het woord laten wij Herman Wormgoor Jr., die na zijn vertrek in 1947 even terugkeerde naar zijn geboortegrond, om toch met enig plezier terug te kijken op zijn jeugdijaren in Esbeek, en uiteraard om zijn herinneringen aan de oorlogsjaren weer te geven. Zeer gedetailleerd vertelt hij over de oorlogshandelingen rondom zijn voormalige huis en naaste omgeving. Zij kennis, later opgedaan als officier bij de Koninklijke Nederlandse Landmacht, is daar natuurlijk gedeeltelijk debet aan. Ook de sociale status van 'den heer op de Maatschappij' zorgde ervoor dat het gezin Wormgoor boven op het nieuws zat. De jeugdige Wormgoor moet toentertijd goed zijn oren gespist hebben.

Vanaf die 'Dolle Dinsdag' werd de rentmeesterwoning ingericht als commando-post. De Duitsers woonden er permanent, waarbij ze gebruik maakten van de keuken en het kantoor. Er was geen telefoon; wel beschikten ze over motorordonnances. Het ging hier om fronttroepen die teruggetrokken waren uit België, dus zeker geen S.S.'ers of ander 'moeilijk volk'. Herman herinnert zich nog goed dat men op zekere dag met een geallieerde jeep kwam aanrijden; misschien wel afkomstig uit een gestrande glider!

Rondom de brandtoren stonden in een grote cirkel in de bossen stukken zwaar geschut: men vuurde in de richting van het Albertkanaal, waar de Engelsen reeds gearriveerd waren. Op 2 oktober moest de familie Wormgoor zich in de grote kelder onder het huis schuil houden. Gewoonlijk kon men na vier uur 's middags even naar buiten, omdat de Engelsen dan lunchpauze en 'tea-time' hielden. Doch blijkbaar hadden onze bevrijders deze keer geen behoefte aan een pauze. Twee van Hermans zussen liepen buiten, toen er granaten ontploften; een kwam in de kamer terecht waar pa, ma en Herman jr. zaten. De Engelse projectielen waren gelukkig te licht afgesteld; ze waren ook niet bedoeld om gebouwen te vernielen.

De moffen werden er wat zenuwachtig van, en daarom namen ze hun toevlucht in de centrale hal. Die had extra dikke muren, omdat daarop ook de toren rustte. Deze prachtige uitkijktoren werd door de Duitsers overigens niet gebruikt. Te gevaarlijk! De officieren zeiden: 'Kom er bij zitten. We gaan weg. Neem een wijntje!' 'Nee, dat hoeft niet', zei mijn vader, 'ga maar weg'. Ze begonnen daarop Engels te spreken, zodat de overgang voor de volgende dag niet te groot zou zijn. Ook werden er Duitse liederen gezongen. De familie Wormgoor moest in het Nederlands zingen. Zij kozen voor het

zogenaamde 'Nederlandse Volkslied'. Ik citeer:

*Waar de blanke top der duinen
afgezet met prikkeldraad
en waar om de vijf en twintig meter
weer zo'n dikke rot-mof staat.*

Rond middernacht trok alles weg richting Hilvarenbeek. Tijdens het inladen zei een van de soldaten: 'Voor Kerstmis zijn we weer terug. Hitler heeft een nieuw wapen ingezet. Als dat neerkomt, bevriest alles in de omgeving.' Vlak daarna stortte er een V-1 neer en de veearts, die de getroffen koeien kwam controleren, constateerde 'bevoren poten'! Wat een sensatie. Zou het dan toch waar zijn wat die Duitse officier verteld had? In de tanks van het op Antwerpen gerichte wapentuig zat vloeibare lucht, onder hoge druk. Tijdens de ontploffing werd dan een enorme warmte aan de directe omgeving onttrokken. Zie hier de simpele verklaring.

Op 3 oktober heerste er een ijzige stilte. De Engelsen lieten nog even op zich wachten. Op 4 oktober stonden er plotseling drie of vier Engelse pantserwagens op het oude schoolplein van Esbeek. Een Nederlander kwam met de melding: 'Er zitten nog Duitsers in de Oranjesbond verscholen.' De Engelsen besloten om deze Duitsers zelf niet aan te vallen; ze beschikten niet over goede kaarten van het gebied. Vader Wormgoor zei dat hij gedetailleerde kaarten had van de Oranjesbond. Zijn werkgebied in dienst van de Heidemij, omvatte immers 'De Utrecht' en de 'Oranjesbond'. Gezeten boven op een pantserwagen reden vader en zoon Wormgoor naar de 'toren'. De betreffende kaarten waren echter weg; waarschijnlijk hadden de Duitsers die meegenomen.

Een Duitse soldaat kwam te voet uit de bossen naar Esbeek gelopen. Bij de school aangekomen gaf hij duidelijk te kennen dat hij zich wilde overgeven: de handen breed gespreid in de lucht, het geweer daartussen en het pamflet van de Engelsen in de handpalm. Het wapen werd hem afhandig gemaakt en hij werd afgevoerd.

Het achtergebleven groepje Duitsers had zich in de Oranjesbond als het ware in een ring van mijnen ingegraven in en rond de boswachterswoning van de familie Slik. Deze familie werd gegijzeld en mocht ook niet meer naar het dorp. Het groepje verstekelingen werd 's nachts enkele keren door een Duits vliegtuig bevoorrad. Pas rond Kerstmis werd de groep overmeesterd. In het vroege voorjaar zag Herman jr. verschillende gearresteerde Duitsers, met dikke winterjassen aan, de gevaarlijke mijnen opsporen en ruimen.

'Het zal ergens in 1943 geweest zijn, vertelt onze gast verder, 'toen er gewaar-
schuwd werd voor een razzia'. De volgende morgen komen er Duitsers aanrijden in een
grauwe overvalbus en stoppen bij de boswachterswoning van Geert Maillé. Twee van de
ondergedoken Wageningse studenten, Jan de Koning en Jan Oudemans, die zich
bezighielden met het pilotenwerk, meenden nog tijd genoeg te hebben om wat spullen op
te halen. Bij het huis van Maillé aangekomen werden ze opgepakt en samen met Geert
Maillé in de bus gestopt. Daarop ging het richting rentmeesterswoning. 'Wormgoor sr.
ligt ziek in bed en heeft difterie', werd er meegedeeld. De Duitsers kwamen niet naar
binnen, en vanaf de trap ontstond een discussie. Uren hebben ze er zo gestaan.
Uiteindelijk reed de bus weg, richting school in Esbeek.

Rentmeesterswoning

Op de achterbank zat met een lijkleek gezicht Geert Maillé. Vader Wormgoor
heeft nog lang met een Duitser staan redetwisten: 'Deze boswachter moet terug. Hij kan
niet gemist worden in verband met de houtproductie.' Ontelbare 80-cm paaltjes moesten
voor de Limburgse mijnen geproduceerd worden. Gelukkig kon hij de Duitser alsnog

overtuigen dat anders het werk op het Landgoed verstoord zou worden, en dat zou de bezetter immers ook niet ten goede komen! Geert is toen met een andere auto naar huis gebracht. De twee studenten werden afgevoerd. Zij zijn later berecht en ter dood veroordeeld. Op het landgoed bevond zich nog een andere student als onderduiker, Jan Kuytenbrouwer uit Utrecht. Door toedoen van zijn oom werd deze op het landgoed ondergebracht waar hij werd aangesteld als 'secretaris van de houtvesterij'. Op zekere dag kwam hij aan zijn baas Wormgoor melden dat ze een piloot, die op het landgoed was ondergedoken, niet vertrouwden. De man sprak Frans en Duits, maar nauwelijks Engels. Naar eigen zeggen was hij een Canadees met een Franse moeder en een Duitse vader. Hij zei in het oosten van Nederland te zijn neergeschoten. Niet alleen de taalkwestie, maar vooral het geheime koffertje dat hij bij zich droeg, wekte bij de Nederlanders wantrouwen.

'Ik zal hem maar snel liquideren', was het resolute antwoord van Wormgoor, maar de studenten antwoordden: 'Nee, dat mag jij niet doen. Jij met je gezin. Wij zijn toch maar ondergedoken studenten'. Zij hielden de 'piloot' nog enige tijd in hun midden, met het smoesje dat de grens nog niet vrij was en dat de volgende post niet bereikbaar was. Toen ze er echt van overtuigd waren dat hij infiltreerde, brachten ze hem via de terugkeer-route van gestrande piloten zogenaamd naar de volgende post. Toen hij een slootje oversprong, werd hij neergeschoten. In het koffertje zat veel belastend materiaal: het was inderdaad een Duitse infiltrant. Wellicht is hij ter plekke begraven.

Een ander verhaal vertelt dat in het ven 'het Goor' een lijk kwam bovendrijven. Het was gebonden met tentenkoord en verzwaard met stenen. Bij nader onderzoek bleek het lichaam een S.S.-tatoeage te dragen. De beroemde patholoog-anatoom van die dagen, Dr. Hust, heeft het S.S.-embleem weggesneden en het lichaam zo behandeld dat het voor honderd procent een zelfmoord van een burger leek. De kerkdorpen Esbeek en/of Netersel hebben toen geluk gehad. Zou dit in de doofpot gestopte voorval uitgelekt zijn, dan waren de gevolgen niet te overzien geweest. Het koelbloedig uit de weg ruimen van een S.S.-er leidde onherroepelijk tot verschrikkelijke repressailles.

Wormgoor sr. speelde tijdens de bezetting misschien wel meer gevaarlijk spel, ofschoon niet altijd bewust. Zo had hij bijvoorbeeld gewoon een stapeltje valse Ausweis-papieren op zijn nachtkastje liggen. Die had hij van de Nederlandse directeur van het arbeidsbureau in Tilburg gekregen. De ondergrondse liet wel vaker valse exemplaren

drukken. De Duitser die naast de genoemde directeur zat, was zo lui dat hij reeds een stapel getekende 'Ausweis'-papieren voor zich had liggen. Er werd hem gewoon een stapeltje valse formulieren ter ondertekening voorgeschoven.

Deze werden gebruikt om arbeiders uit de sigaren-industrie op het landgoed aan een baantje te helpen. Door de geringe aanvoer van grondstoffen slonk het werk in de sigarenfabrieken, waardoor de arbeiders werkloos dreigden te worden. Werklozen werden vaak naar Duitsland gestuurd voor de Arbeitseinsatz. Normaal werkten op 'De Utrecht' een dertigtal bosarbeiders. Op een gegeven moment werkten er zeker vijfenzeventig mensen, ook uit de nabijgelegen dorpen afkomstig. Tegenover de huidige houthandel in de tipmast aan het begin van de Dunse Dijk werd daarom nog een speciale houtindustrie opgezet. Van dun rondhout werden schijfjes gezaagd; deze werden gekliefd en vervolgens te drogen gelegd in speciaal daarvoor gebouwde gazen droogschuren. Dit materiaal werd de grondstof voor de houtgas-installaties op b.v. tractoren; dit in verband met de schaarste van fossiele brandstoffen.

Penibel was de situatie voor rentmeester Wormgoor toen hij zich in Tilburg bij de politie moest melden. Aan de rand van de Flaes was, komend uit zuid-oostelijke richting en terugkerend van een bombardement op Duitsland een Engelse bommenwerper neergestort. Vier of vijf bemanningsleden waren dood en hun lichamen zelfs nauwelijks te bergen. De achterste geschutskoepel echter lag net onder water. De Duitsers sleepten het lijk van de schutter er uit. Duidelijk zag Wormgoor jr. het koordje met twee naamplaatjes: een voor het lijk en een voor de resterende persoonlijke spullen.

Toen de bergingsdienst klaar was, vroeg vader Wormgoor: 'Kan ik de rest van het versplinterde wrak, het aluminium etc. opruimen?' 'Ja, das is goed', was het antwoord. Twee opkopers laadden alles op en leverden het weer aan de Duitsers. Een week later kwam de marechaussee aan de deur. Maar als er onraad was, was Wormgoor altijd 'weg, naar Utrecht'. De volgende dag kwam de marechaussee terug. Toen Wormgoor uiteindelijk meeging, zag hij de twee opkopers bij de politie terug. Ze hadden al twee dagen in de cel gezeten en waren doodsbenauwd. De hele dag werd Wormgoor verhoord. Hij had krijgsbuit verkocht en daarop stond een flinke straf.

Hij wist echter net zolang en met overtuiging te praten dat de Duitser overstag ging. Voor dergelijke ontmoetingen trok hij altijd zijn groene Heidemij.-outfit vol met opsmuk aan om zo zwaarwichtig mogelijk over te komen. De Duitsers zwichtten dan

erder. Aan het einde van het gesprek knipoogde hij tegen een van de opkopers. De Duitse ondervrager veerde plotseling uit zijn stoel op omdat hij dacht dat hij voor de gek gehouden werd. Het enige wat Wormgoor nog kon doen, was blijven knipogen, alsof hij een zware tic had. Toen zette de Duitser zich weer terug in zijn stoel.

Bovengenoemd uniform-gedrag en de vele contacten c.q. overlegplegingen met de Duitsers werden misschien door een enkeling wel eens verkeerd begrepen. Doch die verkeerde interpretatie deert Wormoor jr. nu allerminst.

Aan het begin van de oorlog, op 11 en 12 mei, werd de oprijlaan naar de rentmeesterswoning a.h.w. bezet door Franse militairen. Onder de beschutting van het vele loof stond in de laan een hele colonne tanks, pantserwagens, enz. De Duitsers zaten al in de buurt; het was dus al erg gevaarlijk. Met twee of drie andere gezinnen uit de naaste omgeving is de familie Wormgoor geëvacueerd. In drie auto's reden ze over de Dunse dijk naar de boerderij van Janus de Bruin, 'de Bockenreijder'. Na twee dagen kwam er bericht dat de Fransen de bruggetjes over de Reusel zouden opblazen. Dus moesten ze nu zo snel mogelijk naar de andere oever van de Reusel, naar de Esbeekse kant zien te komen. Vanaf de Bockenreijder reden ze richting Hertgang naar de verharde weg. Daar gingen ze linksaf en staken de Poelebrug over. Aan de overkant stond, meteen rechts, een Franse tank. De bemanning stond er omheen, breeduit zwaaiend. Moeder Wormgoor vond het nog zo aardig: 'Kijk eens hoe ze ons begroeten!'.

Esbeek, Poelebrug

Achteraf bleek dat ze ons wilden waarschuwen en tegenhouden. De Fransen hadden in het wegdek op de brug mijnen gelegd. Met drie auto's waren de Wormgoors erover gereden. Later bleek dat de mijnen behoorlijk ingedrukt waren. Om deze gevaarlijke mijnen onschadelijk te maken, moesten de Duitsers, die in aantocht waren, de bruggen toch laten springen. Meteen moesten de beschadigde bruggen herbouwd worden.

Dat de Franse verdedigers die onbelangrijke bruggetjes in de Hertgang ondermijnden, komt doordat zij slecht op de hoogte waren van de situatie. Zij hadden slechts kaarten uit 1870 tot hun beschikking. De drie gevluchte families bleven overigens nog twee dagen bij boerderij 'De Kievit'. Tussen de Fransen en de Duitsers is het op Dun niet tot schermutselingen gekomen: er is geen schot gelost. Bij de Dunse brug bleef wel een Franse tank achter, waar alles nog compleet in was. De tank had een mechanisch of motorisch mankement. De Fransen hadden überhaupt zeer slecht materieel tot hun beschikking. Ook de kledij was schamel en de bevoorrading uiterst gebrekkig.

Uit die tank haalde Wormgoor een seinpistool en een aantal seinpatronen. Op 4 oktober 1944 kon hij boven op de toren van de houtvesterswoning de patronen afschieten: het bevrijdingsvuur kon ontstoken worden.